

KULTUURI- PÄRAND Läänemaal

Väljaandja:

MTÜ Läänemaa Turism, SA Läänemaa

Tekstide autorid:

Ülla Paras, Raina Jeeberg, Vormsi vald

Fotod:

Haapsalu linn, SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid, Lääne-Nigula vald, Raina Jeeberg, Ülla Paras, Urmas Lauri, Hele Otti, Arvo Tarmula

Trükk:

Actual Print OÜ

Kujundus:

Akriibia OÜ

1 UNGRU LOSS

Haapsalu-Rohuküla maantee ääres on maalised Ungru lossi varemed. See on kõige suurejoonelisem uusbarokne härrastemaja Eestis, mis kahjuks päris valmis ei saanud kunagi. 1629 kinkis

Rootsi kuningas Gustav II Adolf mõisa Otto von Ungern-Sternbergile. Sellest ajast alates kuni võõrandamiseni 1919. a oli mõis Ungern-Sternbergide aadlisuguvõsa omanduses. Ungru krahv Ewald von Ungern-Sternberg otsustas rajada uhke lossi, mille ehitamine algas 1893. aastal. Lossi keskosa kroonis neljakorruseline kivitorn, mille kiiver oli Tallinna Niguliste kiriku oma vähendatud koopia. Elegantse fassaadidekoori eeskujuks oli Merseburgi loss Preisimaal. Loss sai 1899. a katuse alla, kuid rahapuudusel jäi ehitus seisma.

2 RIDALA PÜHA MAARJA MAGDALEENA KIRIK

Ridala kirik, mis püstitati 13. sajandi kolmandal veerandil, on tõeline kesk- ja barokiaja kunsti varakamber. Varagooti vormides peaportali kroonib ehisviil, mille nišis asub vanim figuraalne kiviskulptuur Eesti keskaja kunstis – kiriku nimipühak Maarja Magdaleena. Altari ruumi seintel on 14.–15. sajandi sekotehnikas maalingute fragmendid. Altariruumi keskel troonib Eesti maakirikute uhkeim barokne altarisein. Kirikaias on säilinud haruldasi 13.–14. sajandi kiviriste ja hilisemaid, Lääne-Eestile tüüpilisi ratasriste.

3 PÕGARI PALVEMAJA

Põgaris, maalilise rannaniidu serval, Tuuru-Puise tee ääres asub 1933. aastal ehitatud palvemaja. Puithoonel on säilinud ehitusaegne välimur ja interjäär – saal, köök ja einekamber. Põgari palvemaja on olnud Eesti riigi ajaloo ühe kõige traagilisema sündmuse tunnistajaks – siin toimus 22. septembril 1944 Eesti Vabariigi valitsuse viimane istung. Otto Tiefs valitsuse loomine jäi meeleheitlikuks katseks pärast 1944. aastal sõjamõllus Eestile iseseisvus. Tiefs valitsuse olemasolust sai 1991. aastal Eesti riikliku iseseisvuse taastamise üks kaalukamaid alussambaid. Nii on baptistikoguduse palvemajast saanud Eesti Vabariigi oluline sümbol.

4 BRETI KIVID

Parila ja Puise vahel mitmel pool tee ääres on kuus suurt raidkirjadega rahn, mida nimetatakse autori järgi Breti kivideks. Bret, kodanikunimega Albert Kallasmaa (1915–1969) oli erakliku ja

keerulise elusaatusega külakunstnik, kes tahus kivisse enda jaoks olulisi sõnumeid ja tundeid. Aja jooksul on neist raidkivirahnu-dest saanud kohad, kus armastatakse peatuda ja mõelda igaviku teemadel. Kõige poeetilisem on Puise lähedal asuv „armastuse kivi“ tekstiga „Kui ilus on inimene, kui tema soondes voolab armastuse veri“. Siin talletas autor kivisse vastamata armastuse südamevalu.

5 MARTNA PÜHA MARTINI KIRIK

Kunsti- ja ajaloohuvilistele pakub palju avastamisrõõmu lai ühelööviline Martna kirik. Pühakoda on rajatud 16. saj algul, mille tõenduseks on Saare-Lääne piiskop Johannes III Orgase

(1491–1515) kolme rombiga vapp. Kiriku interjööris on kolmest eri perioodist seinamaalingud – chitusaegsest punasest kalasabamustrilisest ornamendist kuni baroksete fanfaari puhuvate ingliteni. Ehitusajast on arhailine, gotlandipärase kujundusega Ungru paest valmistatud ristimiskivi. Kooriruumis saab imetleda Eesti kõrgbaroki suurima meistri Christian Ackermanni töökojas valminud altari-iseina. Kirikus on 17.–18 saj vappepitaafide kogu, mis on suuruse poolest Tallinna Toomkiriku ja Niguliste kiriku järel kolmas. Vapp-epitaafi kanti matuserongkäigus sarga ees ning riputati kiriku seinale.

6 SUURE-LÄHTRU MÕIS

16. sajandil loodud Suure-Lähtru mõisa hiilgeajad on seotud von Baranoffide suguvõsaga, kelle valduses Suure-Lähtru oli aastatel 1590–1835. Karl Gustav von Baranoff lasi ehitada suursuguse varaklassitsistlikus stiilis härrastemaja, mis valmis 1778. Hoonet ehib barokne trepp, mille poste ilustavad rokokooostiilis nikerdused. Peale mõisa riigistamist 1919. a oli peahoones kool, Nõukogude ajal kohaliku ühismajandi kontor. 1996. a otsids selleks ajaks laguneva härrastemaja eraomanikud, kes hoone taastasid. Esimesele korrusele on pererahvas loonud väikese muuseumi, mis on pühendatud hoone ajaloole.

7 KULLAMAA PÜHA JOHANNANESE KIRIK

13. saj rajatud Kullamaa kiriku sisustusest väärib imetlemist kantsel, lühtrid, orel, altari- maal, H.Gösekeni epitaaf ja võidukaaregrupp. Kantsli ees on hauaplaat raidkirjaga: „Siin puhkab rahus Augusta Carolina Friderica Luisa, Braunschweig-Wolfenbütteli vürsti tütar, Friedrich Wilhelm Karli, Württembergi vürsti ja Viiburi linna asehalduri abikaasa, sündinud

3. detsembril 1764, surnud 14. septembril 1788.“ Keisrinna Katarina II olevat saatnud oma rivaali Koluvere lossi vangistusse, kust ta mõne aja pärast suri. Kirikuaias on legendaarne ratasrist aastast 1621 kirjaga „Sitta Kodt Matz“. Legendi järgi olevat Matz korjanud hobusepabulaid, väetanud sellega põldu, kus hakanud kasvama vägev rukis ning mees saanud nii rikkaks, et sai osta kiriku kõrvale matmiskoha. Kirikuaeda on maetud ka Eesti esimene professionaalne helilooja Rudolf Tobias ning teisi aja- ja kultuuriloolisi isikuid.

8 KOLUVERE LOSS

13. sajandil tornlinnusena rajatud ja 14. sajandil konvendihoone tüüpi linnuseks ümber ehitatud Koluvere loss on ainuke tervikuna säilinud Eesti vesilinnus. Koluvere lossi maalilist ilu on

nautinud Saare-Lääne piiskopid, vangistuses viibinud Württembergi printsess ja ajaloos tuntud suguvõsad – Buxhoevedenid, Münchhausenid, Orlovid jt. Lossi minevik on täis saladusi ja legende. Sajandite jooksul korduvalt rüüstatud, põletatud ja ülesehitatud lossi on eraomanikud pika restaureerimise tulemusel kogu selle ilus ja võimsuses taas särama löönud.

9 RISTI RAUDTEEJAAMA KOMPLEKS

1904. aastal valminud Risti raudteejaam on hea näide 20. sajandi alguse nn tavajaamast. 1905. a valminud jaama- hoones on säilinud algne interjöö, mis annab hea ettekujutuse ajastu

kesk- ning madalama klassi vaksalihoone sisekujundusest. Jaama maamärgiks on veetorn, mis varustas auruveidreid veega ja oli kasutusel 1970. aastateni. Torni ülaosas paikneb veepaak, alumises osas katel, et talvel vesi ära ei külmuks. Senini raudtee ääres seisva hüdrandi kaudu voolas vesi vedurisse. 1999. a avati mälestusmärk „Raudteerööpad mäletavad...“ kõigile Lääne-Eestist küüditatutele. Läbi Risti jaama viidi Siberisse enamik läänlasi, aga ka Pärnumaa, Hiiumaa ja Vormsi rahvast. Kokku küüditati siitkaudu ligi 3000 inimest.

LÄÄNEMAA

Legend

- Turismiinfo
- Sadam
- Ujumiskoht
- Kirik
- Loss, mõis
- Vaatetorn
- Tervisetee
- Kaitseala piir
- Maakonnapiir
- Vallapiiri

10 LÄÄNE-NIGULA PÜHA NIKOLAUSE KIRIK

Taebla lähedal asub 13. saj ehitatud kõrge torniga Lääne-Nigula kirik. Pühakojas toimus 1809. a suur tulekahju ja 1816. a hoone taastamisel säilisid algsest ehitisest vaid koorivõlv ja lääneportaal. Hoone sisustus pärineb samuti 19. sajandist. Võimsa ampiiristiilis altariseina valmistas Peterburi meister Sigismund 1823. a.

1882. a püstitati 52,2 m kõrgune torn, millest kiiver on 26,7 meetrit pikk. Kiriku ümber on vana kalmistu, kus on palju põnevaid riste ja hauaplaate.

11 TAEBLA VANA KOOLIMAJA

Taebla koolihoone on arhitekt Artur Perna projekteeritud ja 1929. a ehitatud erakordselt autentsena säilinud traditsionalistlik koolimaja, üks suuremaid puutkoolimaju Eestis. Nagu kõik Eesti

Vabariigi esimesel perioodil ehitatud koolimajad sisaldas ka Taebla koolihoone internaati, õpetajate ja direktori kortereid. Säilinud on algsed mahud, fassaadikujundus ja -detailid ning väga suurel määral ka siseplaneering ja -viimistlus. Hoone sisemuses on säilinud ajaloolised detailid: tahveluksed, trepid, puutpõrandad, laudisega kaetud laed jm. Hoone kõrval valmis 1978. aastal uus koolimaja. Vanas majas toimusid siiski mõnede algklasside tunnid veel 1990. aastatel. Koolimajas toimusid 1950. aasta sündmusi kujutava mängufilmi „Seltsimees laps“ võtted (režissöör Moonika Siimets).

12 ANTS LAIKMAA MAJAMUSEUM

Ants Laikmaa (1866–1942) oli 20. sajandi esimese poole olulisimaid kunstnike ning kunstielu organisatooreid. Tema loomingus annavad tooni pastellmaalid. Laikmaa nimega seostatakse mh impressionismi tulekut Eesti kunsti. Peamiselt maalis ta loodusmaastikke ja portreesid Eesti haritlastest ning Lääne-Eesti talurahvast. Kadarpiku külas asuv rahvusromantilisest stiilis kodumaja on ehitatud kunstniku enda jooniste järgi. Maja ümbrust ehib romantiline looduspark. Muuseumi esimesel korrusel on meistri elukäiku tutvustav väljapanek, ülemisele korrusele jäävad ateljee, töö- ja magamistuba koos isiklike esemete ja etnograafilise vanavaraga.

13 NOAROOTSI PÜHA KATARIINA KIRIK

Hilisgooti stiilis rootsipunase laudkatusega Noarootsi kirik on ehitatud 1500. a paiku. See on üks Eesti kolmest laudkatusega kirikust. Paest ja maakivist seintega kirikuhoone täitis keskajal ka

kindluskiriku ülesandeid. Kiriku sisustusest on kunstiliselt kõrgetasemelisi esemeid 17. sajandist: dolomiidist ristimiskivi, millel gooti elemendid on paigutatud renessansslikku üldkompositsiooni; Elert Thiele nikerdatud barokne kantsel ja Joachim Winteri loodud dolomiidist barokne epitaaf kirikuõpetaja Martin Winterile.

14 PÜRKSİ MÕIS JA PARK

1620. aastal rajatud Pürksi mõis kuulus alates 1798. aastast kuni 1919. aastani von Ungern-Sternbergide aadlisuguvõsale. 18. saj ehitatud härrastemajal on hilisemate juurdeehituste tulemusel

19. saj ilme. Kuulsaim mõisaomanik oli maalikunstnik Karl Johann Emanuel von Ungern-Sternberg (1773–1830). Ta maalis portreid, sealhulgas mitmeid Tartu Ülikooli professoreid, aga tema kireks olid Eesti- ja Liivimaa keskaegsed lossid, kirikud jm kultuurimälestised. Tema muuseumides ja arhiivides hoiul olevad tööd on käesoleval ajal hindamatu kunsti- ja ajaloo uurimise materjal. 1919. aastal mõis riigistati ja aastatel 1920–1943 asus seal Pürksi Põllutöö- ja Rahvapäevikool. Käesoleval ajal on mõisahooned Noarootsi Gümnaasiumi halduses. Mõisa ümbritseb kaunis park, kus saab imetleda valget pööki ja unikaalset pärnade ringi.

15 SAARE MÕIS JA LYCKHOLMI MUSEUM

1662. aastal asutatud Saare mõis oli alates 18. sajandi algusest von Rosenite aadliperekonna omanduses. Väidetavalt on see ainus Eestimaa mõis, mis alates Põhjasõja lõpust oli ühe perekonna valduses. 1790. aasta paiku püstitati poolkelpkatusega väike hilisbarokne härrastemaja. 1939. aastal von Rosenid lahkusid Eestist ja mõis jäi lagunema. 15-aastase poisina kodumaalt lahkuma pidanud Gustav von Rosen pöördus Eesti taasiseseisvuses kodumaale tagasi ja aastatel 1995–1996 taastas varemetes olnud härrastemaja. Hobusetalli varemed ehitas ta ümber muuseumiks.

16 AULEPA JA ÖSTERBY PRITSIKUURID

20. sajandi algul hakati suurematesse küladesse tuletorjevahendite hoidmiseks ehitama pritsikuure. Seal olid käsipritsid koos veovahenditega, veetünnid, pootshaagid jm, tornis kuivatati voolikuid. Kuuril rippus häirekell. Kes tulekahju märkas või ise abi vajas, ruttas seda lööma. Talumeestest vabatahtlikud tuletorjused pidid häda korral minema pritsikuuri juurest kuni 10 km kaugusele kustutama. Käesolevaks ajaks on külade väikesi puidust pritsikuure väga vähe alles. Seda suurem on rõõm, et 1930. aastatel rajatud Österby küla pritsikuur taastati 1998 ja Aulepa küla oma 2011. aastal.

17 TELISE PÄEVAMÄRGID

Telise poolsaarel asuvad päevamärgid on Eestis ainulaadsed meremärgid. Esimesed puidust päevamärgid püstitati Telisna meele 1860. aastal, et kindlustada laevadele ohutu pääs Haapsalusse. Kohalikest materjalist ehitatud päevamärkidel on tähtsus mere-kultuuri ajaloo seisukohalt. Tänapäeval on päevamärgid navigatsiooniseisukohalt oma tähtsuse kaotanud. Telise päevamärgid on aastast 2004 riikliku muinsuskaitse all.

18 ROOSLEPA KABEL JA KALMISTU

Kolme tee ristumiskohta rajati 17. saj puust kabel, kui 1834. a ehitati kivist kabel, viidi puidust kabel Sutlepa külla, sealt edasi 1970. a Eesti Vabaõhumuuseumisse. Kui eestirootslased 1944 lahkusid, jäi kivist kabel lagunema. 1970. aastatel tõmbas Nõukogude piirivalve maha ka selle otsaseina. Eesti riigi taasiseseisvudes Rootsi kuninga Carl XVI Gustavi, eestirootslaste ja omavalitsuse ühisel jõul kabel taastati ning taasühendati 2007. aastal. Sinna viidi õuest hoiule ka kuninga vanaisa, 1932. a kabelit külastanud Gustav Adolphi allkirjaga kivi. 16. sajandist pärit kalmistu korrastati 1990–1991. a.

19 OSMUSAARE TULETORN

Tuletorn asub Osmussaare loodetipus paeklindi serval ning on oluline meremärk rahvusvahelise laevatee ääres. 1850. a rajati võimas paekivist tuletorn, mille taganevad Nõukogude väed 1941. a ohku lasid. 1954. a valmis maapinnast 35 meetri kõrguseni ulatuv monoliitbetoonist tuletorn, mis on stalinistlikul perioodil rajatud meremärkide seas uhkemaid ja elegantsemaid. Sihvakale betoon-silindrile vastandub raskepärane ehiskarniiside ja portaaliga jalam. Torn värviti musta-valgetriibuliseks, nagu oli olnud ka eelmine. 1998. aastal tehti tuletornis põhjalik remont, korrastati fassaad ja vahetati välja laternaruum.

20 NÕVA PÜHA OLEVI KIRIK

18. sajandist pärit rannakabeli tüüpi pühakoda on Mandri-Eesti vanim puukirik. Ühtlasi on see üks Eesti väiksemaid puukirikuid (13,6 x 7,1 m). Kiriku idaseina kaunistavad 19. sajandil loodud haruldased pabervitraažaknad. Kirikus on omapärane, et meeste ja naiste pingistik on erinev. Nõva kirikaia asub lähemalt uurida raudriste – kohalike seppade kätetööna sündinud ristid on igatüki omamoodi, isegi Nõva mõisaproua olevat perekonnarahula kauni risti ise välja tahnud, niisamuti nagu kiriku puidust altari-võre.

21 VORMSI PÜHA OLAVI KIRIK JA KALMISTU

Hullo külas asub on saare ajaloo ja kultuuri tähtsaim mälestis, 14. sajandist pärit Vormsi kirik. Kui rootslased Teise maailmasõja lõpul saarelt põgenesid, jäi kirik lagunema. 1980. aastate lõpul pühakoda taastati ning taasühendati 1990. aasta Olavipäeval. Peaukse kohal niisil asub 1990. a loodud kiriku nimipühaku Püha Olavi kuju. Odusa interjööri kirikuhoones saab imetleda restaureeritud 14./15. sajandi laemaalunguid. Kiriku kõrval asuv kalmistu on Eestis ainulaadne. Selle vanemas osas on säilinud üle 330 (!) pae- ja liivakivist ratasristi, millest vanim säilinud rist on aastast 1743, uusim 1923. aastast. Ratasristide kasutamine Vormsil algas 17. sajandil.

HAAPSALU TURISMIINFOKESKUS

Karja 15, Haapsalu

tel 473 3248

info@visithaapsalu.com

Vaata lisaks: www.visithaapsalu.com

www.puhkaeestis.ee

Avatud:

15.05–15.09 E–R 9–17, L–P 10–16

16.09–14.05 E–R 11–17

HaapsaluLaanemaaInfo

visit_haapsalu

SIHTASUTUS LÄÄNEMAA

OMANDAJALIIT SAAR LÄÄNEMERES
VÕRMSI

HAAPSALU
A.D.1279

KODUKANT

LÄÄNEMAA

LEADER
EESTI

